NCERT Solutions Class 6 Sanskrit (Deepakam)

Chapter 12 आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः

वयम् अभ्यासं कुर्मः

१. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तराणि यच्छन्तु।

(क) भिक्षुकः किं करोति स्म ? ....
उत्तरम्: भिक्षाटनं

(ख) कदाचित् तेन मार्गेण कः आगच्छति ? ....
उत्तरम्: धनिकः

(ग) भिक्षुकः धनिकात् किम् इच्छति ? ....
उत्तरम्: प्रभूतं धनं

(घ) धनिकः भिक्षुकात् किं याचितवान् ? ....
उत्तरम्: पादौ / हस्तौ / शरीराङ्गानि

(ङ) सौभाग्येन वयं किं प्राप्तवन्त: ? ....
उत्तरम्: मानवजन्म

२. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि 'आम्' अथवा 'न' इति पदेन लिखन्तु ।

यथा – ग्रामे कश्चन भिक्षुकः आसीत् । आम्

(क) भिक्षुकः उन्नतः दृढकाय: च आसीत् ।
उत्तरम्: आम्

(ख) जनाः तस्मै दण्डं यच्छन्ति । ....
उत्तरम्: न

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(ग) भिक्षुकः प्रभूतं धनम् इच्छति । ....

उत्तरम्: आम्

(घ) भिक्षुकः धनिकाय पादौ ददाति । ....

उत्तरम्: न

(ङ) भिक्षुकः भिक्षाटनं त्यजति । ....

उत्तरम्: आम्।

३. अधोलिखितेषु वाक्येषु द्वितीयाविभक्तेः शब्दानां द्विवचने परिवर्तनं कृत्वा वाक्यानि लिखन्तु ।

यथा – चन्द्रशेखरः लेखं लिखति ।

<u>चन्द्रशेखरः लेख लिखति ।</u>

(क) आपणिकः अङ्कनीं ददाति । ....

उत्तरम्: आपणिक: अकन्यौ ददाति ।

(ख) मातामही कथां श्रावयति ।

उत्तरम्: मातामही कथे श्रावयति ।

(ग) सैनिक: मां रक्षति ।

उत्तरम्: सैनिक : आवाम् रक्षति ।

(घ) कृष्णः कन्दुके गृह्णाति ।

उत्तरम्: कृष्णः कन्दुकं गृह्णाति ।

(ङ) छात्रः श्लोकं पठति ।

उत्तरम्: छात्रः श्लोकौ पठति ।

५. चित्रं दृष्ट्वा द्वितीयाविभक्तेः वाक्यानि रचयन्तु ।

(i) बालिकाः .... गच्छन्ति ।

उत्तरम्: बालिकाः विद्यालयं गच्छन्ति ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(ii) पक्षिणः .... खादन्ति ।

उत्तरम्: पक्षिणः फलानि खादन्ति ।

(iii) शिक्षकः .... पाठयति ।

उत्तरम्: शिक्षक पाठं पाठयति ।

(iv) नर्तकी ...... धरति ।

उत्तरम्: नर्तकी मालाम् धरति ।

(v) अहं .... स्वीकरोमि ।

उत्तरम्: अहम् लेखनी/कलमम् स्वीकरोमि ।

५. कोष्ठके विद्यमानानां शब्दानां द्वितीयाविभक्तेः एकवचनरूपेण सह वाक्यानि लिखन्तु ।

यथा – भक्त: (देव) नमति । भक्तः देवं नमति ।

(क) छात्रा : (ग्रन्थ) पठन्ति ।

उत्तरम्: छात्रः ग्रन्थं पठति ।

(ख) बालकाः (कथा) लिखन्ति ।

उत्तरम्: बालकः कथाम् लिखति ।

(ग) रमा (लेखनी) क्रीणाति ।

उत्तरम्: रमा लेखनीं क्रीणाति ।

(घ) शिक्षक (अस्मद्) पाठयति ।

उत्तरम्: शिक्षकः माम् पाठयति ।

(ङ) अर्जुन : (नदी) पश्यति ।

उत्तरम्: अर्जुनः नदीं पश्यति ।

(च) पितामही (रजनी) आह्वयति ।

उत्तरम्: पितामही रजनीं आह्वयति ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(छ) अहं (युष्मद्) नमस्करोमि ।

उत्तरम्: अहं त्वाम् नमस्करोमि ।

(ज) कृषकः (क्षेत्र) कर्षति ।

उत्तरम्: कृषकः क्षेत्रं कर्षति ।

(झ) पर्यटक : (कन्याकुमारी) गच्छति ।

उत्तरम्: पर्यटक: कन्याकुमारीं गच्छति ।

(ञ) चित्रकार: (चित्र) रचयति ।

उत्तरम्: चित्रकार: चित्रं रचयति ।

६. द्वितीयाविभक्तेः एकवचनशब्दानां बहुवचने परिवर्तनं कृत्वा वाक्यानि रचयन्तु ।

यथा-वयं सुभाषितं वदामः ।
वयं सुभाषितानि वदामः ।

(क) अरुणः दूरवाणीं नयति ।

उत्तरम्: अरुणः दूरवाणी: नयति ।

(ख) पिता लेखनीम् आनयति ।

उत्तरम्: पिता लेखनीः आनयति ।

(ग) जननी पाकं पचति ।

उत्तरम्: जननी पाकानि पचति ।

(घ) मातामहः मां बोधयति ।

उत्तरम्: मातामहः अस्मान् बोधयति ।

(ङ) अग्रजा त्वाम् आह्वयति ।

उत्तरम्: अग्रजा युष्मान् आह्वयति ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

७. अधः प्रदत्तं चित्रं दृष्ट्वा द्वितीयाविभक्तेः प्रयोगं कृत्वा दश वाक्यानि रचयन्तु ।

उत्तरम्: (1) शिक्षक: छात्रान् योगासनं शिक्षयति ।

(2) छात्राः योगासनम् कुर्वन्ति ।

(3) छात्रे भोजनं खादतः ।

(4) एका छात्रा जलं यच्छति ।

(5) ते मिलित्वा भोजनं खादतः ।

(6) एक: बालक: कन्दुकम् क्षिपति ।

(7) बालकाः कन्दुकक्रीडाम् क्रीडन्ति ।

(8) बालक: संगणकं पश्यति ।

(9) विद्यालये विशालं क्रीडाक्षेत्रं अस्ति ।

(10) विद्यालये उन्नताः वृक्षाः सन्ति ।

योग्यताविस्तरः

१. एतानि शब्दरूपाणि पठन्तु अवगच्छन्तु स्मरन्तु च।

(क) अकारान्त पुंलिङ्गशब्दाः

	शब्दा:	एकवचनम्	द्विवचन	बहुवचनम्
	ग्राम्	ग्रामम्	ग्रामौ	ग्रामान
द्वितीया विभक्तिः	भिक्षुक	भिक्षुकम्	भिक्षुकौ	भिक्षुकान
	बालक	बालकम्	बालकौ	बालकान्

(ख) आकारान्त-स्त्रीलिङ्गशब्दाः

	भिक्षा:	भिक्षाम्	भिक्षे	भिक्षाः

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

द्वितीया विभक्तिः	माला	मालाम्	माले	मालः
	बालिका	बालिकाम्	बालिवे	बालिकाः
	तत्	ताम्	ते	ताः

(ग) ईकारान्त स्त्रीलिङ्गशब्दाः

द्वितीया विभक्तिः	नदी	नदीम्	नद्यौ	बहुवचनम्
	लेखनी	लेखनीम्	माले	मालः
	बालिका	बालिकाम्	बालिवे	बालिकाः

(घ) अकारान्त नपुंसकलिङ्गशब्दाः

द्वितीया विभक्तिः	फल	फलम्	फले	फलानि
	जल	जलम्	जले	जलानि
	गृह	गृहम्	गृहे	गृहाणि

(ङ) सर्वनामशब्दाः

द्वितीया विभक्तिः	अस्मद्	माम्	आवाम्	अस्मान्

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

	युष्मद्	त्वाम्	युवाम्	युष्मान्
	तद्	तम्	तौ	तान्
	एतद्	एतम्	एतौ	एतान्

२. उदाहरणानुसारम् अधोलिखितानां पदानां द्वितीयाविभक्तेः रूपाणि लिखन्तु अवगच्छन्तु च ।

युवकः – युवकम्	भिक्षा – भिक्षाम्	नदी – नदीम्	धनम् – धनम्
आसन्दः –	पूजा –	लेखनी –	नगरम् – ....
धनिकौ –	कविते –	जननी –	पुष्पे – ....
पादाः –	नासिका –	कर्तरी –	पुष्पाणि – ....
गोलदीपौ -............	पत्रिकाः –	अङ्कन्यौ –	पुस्तकानि – ....

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

हस्तः – …………	पेटिका – …………….	सम्मार्जन्यः-………….	वनानि – ………….
अहम् – …………	यूयम् – …………….	द्रोणी – ………….	त्वम् – ………….
युवाम् – …………	आवाम् – …………….	भगिनी – ………….	सः – ………….

उत्तरम्:

३. अधोलिखितान् श्लोकान् पठन्तु, अवगच्छन्तु स्मरन्तु च।

विना वेदं विना गीतां विना रामायणीं कथाम् ।
विना कविं कालिदासं भारतं भारतं न हि ॥

भावार्थः- वेदं विना गीतां विना रामायणीं कथां विना, कालिदासं विना च भारतं भारतं न हि भवति । अर्थात् भारतस्य वास्तविकं स्वरूपं वेदे गीतायां, रामायणे, कालिदासस्य काव्येषु च द्रष्टुं शक्यते ।

उत्तरम्: वेद के बिना, गीता के बिना, रामायण कथा के बिना, कवि कालिदास के बिना भारत भारत नहीं। अर्थात् वास्तविक भारत वेद, रामायण, गीता और कवि कालिदास के काव्यों में देख सकते हैं।

रामं स्कन्दं हनूमन्तं वैनतेयं वृकोदरम् ।
शयने यः स्मरेन्नित्यं दुःस्वप्नस्तस्य नश्यति ।

भावार्थः- यः नित्यं शयनकाले रामं स्कन्दं हनूमन्तं वैनतेयं वृकोदरं च स्मरति तस्य दुःस्वप्नं नश्यति ।
उत्तरम्:
सोते समय जो श्रीराम, कार्तिकेय, हनुमान, गरूड़ एवं भीम का स्मरण करता है उसके दुःस्वप्नों का नाश होता है।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

गतिविधि-कार्यम्

भाषाक्रीडा

बालकाः गणद्वये विभजनीयाः । शिक्षकः प्रथमाविभक्त्यन्तं कमपि शब्दं वदति । प्रथमगणस्य कश्चन छात्रः तस्य एव शब्दस्य द्वितीयाविभक्तेः एकवचनरूपं वदेत् । ततश्च द्वितीयगणस्य कश्चन छात्रः तस्यैव पदस्य बहुवचनरूपं वदेत् । यस्य गणस्य छात्राः शुद्धं पदं वदन्ति तस्मै गणाय शिक्षकः अङ्कान् यच्छेत् । एवमेव द्वितीयाविभक्तेः वाक्यनिर्माणस्य क्रीडा अपि भवितुम् अर्हति।

परियोजनाकार्यम्

१. पाठे दर्शितानां चित्राणाम् अनुसारं द्वितीयाविभक्तेः प्रयोगं कृत्वा दश वाक्यानि रचयन्तु ।
उत्तरम्:

1. अस्मिन् चित्रे माता पुत्रम् विद्यालयं गन्तुम् कथयति ।
2. पुत्रः आलस्यं करोति ।
3. सः विद्यालयं गन्तुम् न इच्छति ।
4. माता पुत्रम् परिश्रमं कर्तुम् कथयति ।
5. एक भिक्षुकः धनिकं धनम् याचति ।
6. भिक्षुकः भिक्षाटनं करोति ।
7. धनिकः तस्मै धनं न ददाति ।
8. धनिकः भिक्षुकस्य शरीरस्य अंगानि क्रेतुम् इच्छति ।
9. भिक्षुकः भिक्षाटनं त्यजति ।
10. परिश्रमं कृत्वा धनार्जनं करोति ।

२. द्वितीयाविभक्तेः आधारेण स्वदिनचर्यायाः विषये दश वाक्यानि लिखन्तु ।
उत्तरम्: स्वदिनचर्यायाः विषये दशवाक्यानि –

1. अहम् प्रातः उत्थाय भूमिं ईशं च नमामि ।
2. ततः पितरौ नमामि ।
3. प्रातः स्नानादिकं कृत्वा प्रातराशं करोमि ।
4. अष्टवादने विद्यालयं गच्छामि ।
5. द्विवादने गृहम् आगत्य भोजनं करोमि ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

6. तत्पश्चात् स्वाध्यायम् गृहकार्यं च करोमि ।
7. अहम् सायकाले मित्रैः सह उद्यानं गच्छामि।
8. वयं तत्र अनेकाः क्रीडाः क्रीडामः ।
9. गृहम् आगत्य परिवारजनैः सह दूरदर्शनं पश्यामि ।
10.रात्रौ रात्रिभोजनं कृत्वा शयनं करोमि ।

३. किं भवन्तः एवरेस्ट पर्वतारोहिणीम् अरुणिमा- सिन्हां जानन्ति ? तस्याः विषये शोधं कृत्वा स्वभाषया दशवाक्यैः निबन्धं लिखन्तु ।

उत्तरम्: एवरेस्ट पर्वतारोहिणीम् अरुणिमा सिन्हां

अरुणिमाया: जन्म उत्तरप्रदेशे अम्बेडकरनगरे अभवत्। तस्याः पिता भारतीयसेनायाम् कार्यरतः आसीत् माता च स्वास्थ्य विभागे कार्यम् अकरोत् । अरुणिमा 'हस्तकन्दुकं' इति क्रीडायाः राष्ट्रीय क्रीडका आसीत् । सा भारतीयसेनायाम् कार्यं कृत्वा स्वदेशस्य सेवाम् कर्तुम् ऐच्छत् । परम् एकस्मिन् रेलदुर्घटनायाम् तस्याः एकं पादं क्षतिग्रस्तम् अभवत् । तर्हि सा साहसी बालिका एवरेस्ट पर्वतारोहिणी प्रथमा दिव्यांग महिला अभवत् । भारतीय सर्वकारः अरुणिमां 'पद्म श्री' इति सर्वोच्च पुरस्कारेण सम्मानितम् अकरोत् । धन्या एषा साहसी महिला !

पठित-अवबोधनम्

१. अधोलिखिते नाटयांशे पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

(क) एकदा तेन मार्गेण कश्चित् धनिकः आगच्छति । सः भिक्षुकः मनसि एव चिन्तयति – " अहो मम भाग्यम् । अद्य अहं प्रभूतं धनं प्राप्नोमि " इति ।
भिक्षुकः धनिकं वदति – "आर्य! अहम् अतीव दरिद्रः अस्मि । कृपया दानं करोतु " इति ।
धनिकः तं पृष्टवान् –" त्वं किम् इच्छसि ? "
'आर्य! अहं प्रभूतं धनम् इच्छामि "
इति सः सविनयम् उक्तवान् ।

प्रश्ना:-

I. एकपदेन उत्तरत-

प्रश्न i. कः आगच्छति ?
उत्तरम्: धनिकः

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

प्रश्न ii. दरिद्रः कः अस्ति ?
उत्तरम्: भिक्षुकः

प्रश्न iii. भिक्षुकः कीदृशं धनं इच्छति ?
उत्तरम्: प्रभूतं

प्रश्न iv. क: मनसि चिन्तयति ?
उत्तरम्: भिक्षुक:

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

सविनयम् कः उक्तवान् ?
उत्तरम्: भिक्षुकः सविनयम् उक्तवान् ।

III. निर्देशानुसारं उत्तरत-

प्रश्न i. 'करोतु ' इति अत्र कः धातुः ?
(क) क
(ख) कृ
(ग) करो
(घ) करत
उत्तरम्: (ख) कृ

(ii) 'मार्गेण' इति पदे का विभक्तिः ?
(क) तृतीया
(ख) द्वितीया
(ग) सप्तमी
(घ) पञ्चमी
उत्तरम्: (क) तृतीया

(ख) तदा धनिकः वदति – " अहं तुभ्यं सहस्रं रूप्यकाणि यच्छामि । त्वं मह्यं तव पादौ यच्छ । "
भिक्षुकः वदति 'अहं मम पादौ तुभ्यं कथं ददामि ? विना पादौ कथं वा चलामि?"
धनिकः वदति स्वीकुरु । मह्यं तव हस्तौ यच्छ।"

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

भिक्षुकः वदति – “हस्ताभ्यां विना अहं कथं भिक्षां स्वीकरोमि?”
“ अस्तु त्वं पञ्चसहस्रं रूप्यकाणि

प्रश्नाः-

I. एकपदेन उत्तरत-

(i) कः सहस्रं रूप्यकाणि दातुं कथयति ?
उत्तरम्: धनिकः

(ii) धनिकः कस्मै रूप्याणि दातुम् कथयति ?
उत्तरम्: भिक्षुकाय

(iii) धनिकः कति रूप्यकाणि दत्वा हस्तौ याचितवान्?
उत्तरम्: पञ्चसहस्त्र

(iv) ‘ विना पादौ कथम् चलामि’ इति कः कथयति ?
उत्तरम्: भिक्षुक:

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

धनिकः भिक्षुकम् किम् – किम् दातुम् कथयति ?
उत्तरम्: धनिकः भिक्षुकम् हस्तौ पादाभ्याम् च दातुम् कथयति ।

III. निर्देशानुसारं उत्तरत-

(i) ‘तदा धनिकः वदति । ‘ अत्र कर्तृपदं किम् ?
(क) तदा
(ख) धनिकः
(ग) वदति
(घ) भिक्षुकः
उत्तरम्: (ख) धनिकः

(ii) ‘हस्ताभ्याम् विना अहं कथं भिक्षां स्वीकरोमि ‘ अत्र क्रियापदं किम् ?
(क) स्वीकरोमि

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(ख) भिक्षां

(ग) कथं

(घ) अहम्

उत्तरम्: (क) स्वीकरोमि

२. रेखांकित पदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माण कुरुत-

(i) भिक्षुकः उन्नतः दृढ़काय: च आसीत् ।

उत्तरम्: कः उन्नतः दृढ़कायः च आसीत्?

(ii) आलस्यं मनुष्याणां महान् रिपुः अस्ति ।

उत्तरम्: आलस्यं केषाम् महान् रिपुः अस्ति ?

(iii) भिक्षुकः भिक्षाटनं करोति स्म ।

उत्तरम्: भिक्षुकः किम् करोति स्म ?

(iv) जना: भिक्षुकाय धनं यच्छन्ति ।

उत्तरम्: जनाः कस्मै धनम् यच्छन्ति ?

(v) धनिकः भिक्षुकस्य शरीराङ्गानि क्रेतुम् इच्छन्ति ।

उत्तरम्: धनिकः कस्य शरीराङ्गानि क्रेतुम् इच्छन्ति ?

३. अधोलिखितानां पदानां समुचितान् अर्थान् मेलयत-

उत्तरम्:

४. अधोलिखितानि वाक्यानि घटनाक्रमानुसारं लिखत-

(i) एकदा तेन मार्गेण कश्चित् धनिकः आगच्छति ।

उत्तरम्: एकस्मिन् ग्रामे एक भिक्षुकः भिक्षाटनं करोति स्म।

(ii) परिश्रमं कृत्वा कोऽपि दुःखम् न आप्नोति ।

उत्तरम्: केचन जना: तस्मै धनं यच्छन्ति केचन च तर्जन्ति ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(iii) एकस्मिन् ग्रामे एक : भिक्षुक : भिक्षाटनं करोति स्म।

उत्तरम्: एकदा तेन मार्गेण कश्चित् धनिकः आगच्छति ।

(iv) भिक्षुकः धनिकं प्रभूतं धनं याचति ।

उत्तरम्: भिक्षुकः धनिकं प्रभूतं धनं याति ।

(v) केचन जनाः तस्मै धनं यच्छन्ति केचन च तर्जन्ति ।

उत्तरम्: धनिकः तस्य शरीराङ्गानि क्रेतुम् इष्टवान्।

(vi) धनिकः तस्य शरीराङ्गानि क्रेतुम् इष्टवान्।

उत्तरम्: तदा भिक्षुकः तस्मै स्व शरीराङ्गानि दातुम् अस्वीकृतवान्।

(vii) तदा भिक्षुकः तस्मै स्व शरीराङ्गानि दातुम् अस्वीकृतवान्।

उत्तरम्: भिक्षुकः भिक्षाटनं त्यक्त्वा परिश्रमेण जीवनयापनम् आरब्धवान् ।

(viii) भिक्षुकः भिक्षाटनं त्यक्त्वा परिश्रमेण जीवनयापनम् आरब्धवान्।

उत्तरम्: परिश्रमं कृत्वा कोऽपि दुःखम् न आप्नोति ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in